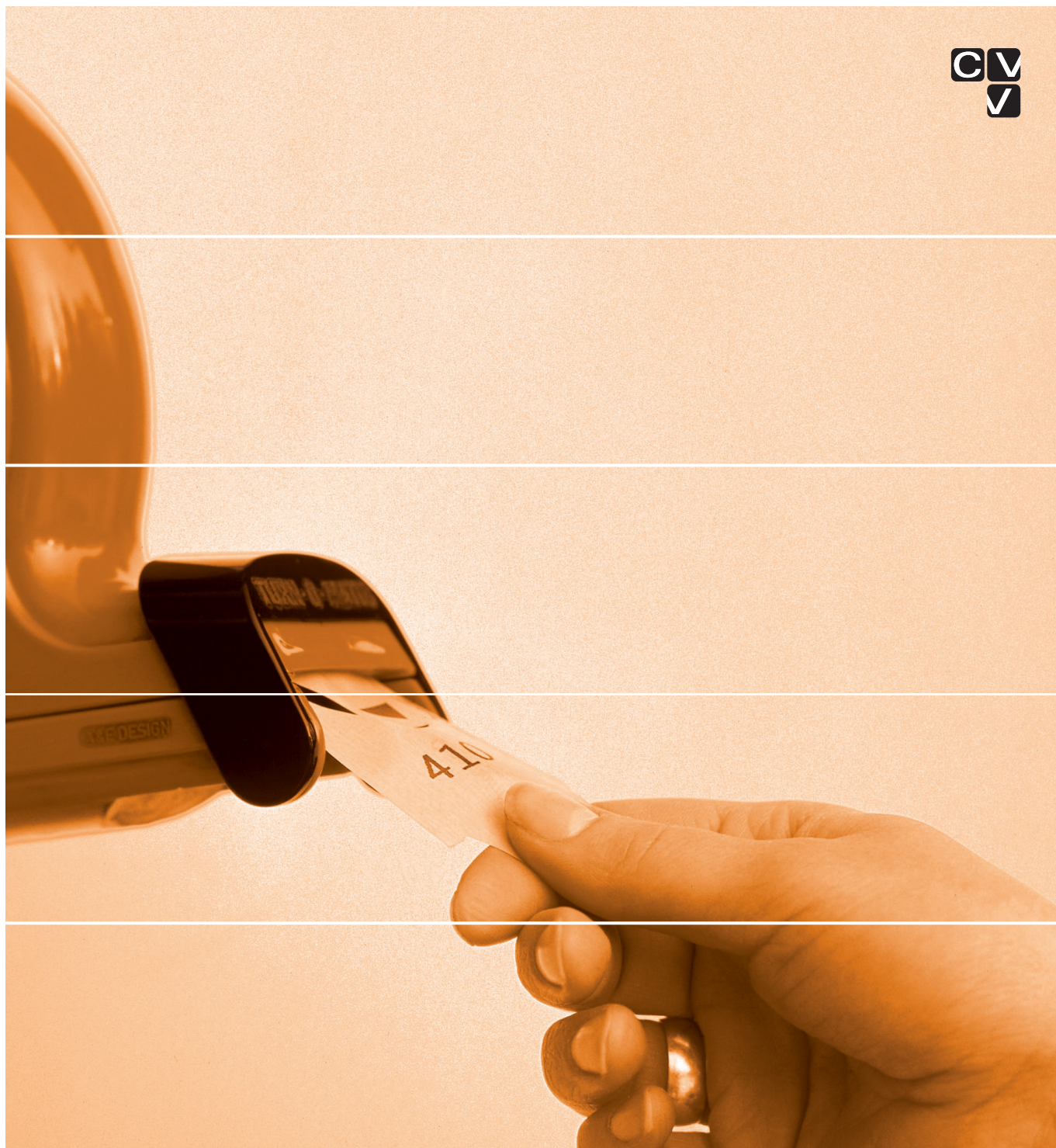

Carolin Dahlman

Varken banditer eller samariter

Entreister i Kunskapsskolan

VINST I VÄLFÄRDEN

INNEHÅLL

INLEDNING 2

”DE GÖR DET BARA FÖR PENGARNA” 4

”BARA FÖR DE RIKA” 10

”DE TAR VÅRA ELEVER” 17

”KVALITETEN ÄR DÅLIG” 21

SLUTSATSER 27

BILAGA 1: FAKTA OM FRISKOLOR 30

BILAGA 2: FAKTA OM KUNSKAPSSKOLAN 33

KÄLLOR 34

Inledning

Det finns en rad myter kring hur vinstdrivande skolor fungerar och inte fungerar, samt hur samhället fungerar i relation till dem. En del agg riktas mot vinsten i skolorna och en del generellt mot alla friskolor, men det hela hänger sannolikt ihop. Många gånger verkar kritiken komma från ryggmärgen. Det är en instinktiv känsla som styr argumentationen, en rädsla som ligger bakom.

Kritikerna säger att kvaliteten är dålig, att skolorna sparkar ut de svaga eller att friskolorna skapar klyftor. Skolorna gör inte "som man ska", samtidigt som de är alltför lika de kommunala skolorna. Kommunpolitikerna vaktar sina plånböcker och hävdar att friskolorna stjälar deras elever. Regeringen vaktar sin makt och säger helt enkelt att de vinstdrivande skolorna måste bort.

Jag är övertygad om att de vinstdrivande skolorna har en viktig roll att spela i det svenska skolväsendet, eftersom de tillför liv och dynamik, mycket tack vare sina grundare. De som står bakom dessa skolor är en typ av företagare som jag i rapporten kallar entreister. De står mellan kapitalisten och idealisten, mellan altruisten och egoisten. De öppnar dörren till den nya sortens skola och skapar något nytt. Därmed utvecklar de samtliga skolor.

Begreppet "entrest" är delvis ett arv efter Joseph A Schumpeters "entreprenör". I dag har betydelsen av ordet entreprenör luckrats upp, och innehåller fler delar än när Schumpeter definierade det. Därför finns ett värde i att uppfinna ett nytt begrepp.

I dag finns det cirka 1 500 godkända fristående skolor i Sverige. Många av dem drivs som aktiebolag. En skola som drivs med vinstintresse är Kunskaps-skolan, som många gånger fått utgöra symbol för hela den förändring som sker av skolväsendet.

Åsa Tillberg beskriver detta på ett belysande sätt i *Dagens Industri*:

För den som vill måla en nidsbild av ett företag som bidrar till att riva ned den svenska välfärdens kommunala skolväsende och tjäna pengar på alla barns rätt till utbildning, är Kunskapsskolan ett tacksamt val. Startad av Peje Emilsson, en av Sveriges hetaste PR-konsulter, ägd av bland andra PR-bolaget Kreab, riskkapitalbolaget IT Provider och försäkringsbolaget Skandia, med finansmannen Mats Qviberg i styrelsen och en moderat och före detta Bildt-medarbetare som VD, blir Kunskapsskolan ett rött skynke för dem som inte vill ha förändringar i den svenska modellen.¹

Kvar finns frågan: hur fungerar egentligen de fria vinstdrivande skolorna?

I den här rapporten förs ett resonemang om fyra av de myter eller uppfattningar som cirkulerar kring friskolor, och då främst de vinstdrivande. Jag ser myter som illa underbyggda invändningar som generaliseras och omvandlas till trossatser. De jag tar upp är:

1. Tillberg 2001.

- Friskoleföretagen driver skolor bara för att tjäna pengar.
- Friskolorna är bara för de rika.
- De fria skolorna tar de kommunala skolornas elever.
- Kvaliteten är dålig i de vinstdrivande friskolorna.

Som exempel har jag använt Kunskapsskolan. I slutsatserna för jag ett resonemang om dem som i dag driver friskolor med vinstintresse. Fakta om skolan och om friskolor generellt finns i bilagor, längst bak i rapporten.

”De gör det bara för pengarna”

Många tycks se en självklar motsättning mellan vinst och gott uppsåt. Mellan att vilja ha ut vinst ur en verksamhet och att vilja driva en skola som är bra för eleverna. Friskolor som drivs med vinstintresse hamnar därför gärna i skottgluggen för socialdemokratiska politiker eller grävande journalister som vill göra ett scoop. Det talas ofta om ”vinst”, ”skolkoncern”, ”börsnotering” och ”affärsdrivande” – ord som ger associationer till näringslivet. Och i Sverige, där välfärden av tradition finns inom det offentliga, skrämmer detta självklart många.

”En ny typ av friskoleföretag växer nu fram där skolpengen förvandlas till vinster för investerare från näringslivet”, skriver *Dagens Nyheter*.²

När *Svenska Dagbladet* rapporterade om regeringens planer på att stoppa privata bolag från att tjäna pengar på friskolor skrev tidningen:

*Den nya lagstiftningen är alltså förebyggande – regeringen ”vill inte riskera att få in lycksökare” som en tung socialdemokrat uttryckte det. Men den tänkta företagsformen hindrar knappast att eventuella överskott hamnar i fickorna på lycksökare eller andra.*³

I texten framstår friskoleföretagen som första klassens sol- och vårare eller bedragare.

Till och med i *Veckans Affärer* illustreras en artikel om friskolorna med en bild av en elev som visar upp sitt visakort.⁴ Och det i oktober 2001, nästan ett decennium sedan skolpengen infördes.

– När jag började här på skolan hösten 2000 kallades jag kapitalistsvin. Det spreds rykten om att vi valde ut vilka barn som skulle få börja här, att barn med särskilda behov inte fick komma hit och så. Men jag ser inget moraliskt fel i att tjäna pengar så länge barnen får nytta av det, säger Lena Rockberg, som är lärare på Kunskapsskolan i Skärholmen i Stockholm. Nu är det nästan ingen som pratar om det, men det är säkert många som är skeptiska inuti.

Ofta kommer kritiken från socialdemokratiska politiker.

”Det är motbjudande att använda skattepengar på det viset till ett vinstdrivande bolag som vill in på börsen”⁵, säger kommunalrådet i Örebro, Johnny Andersson. Han har för övrigt under åtta år sagt nej till 23 friskolor, men inte ja till en enda.⁶

En Demoskopundersökning som beställts av Svenskt Näringsliv visar att den vanligaste invändningen mot entreprenader inom kommunal sektor är att pengar inte får vara drivkraften. Det får inte finnas vinstintresse i vård, skola och omsorg. Man är också kritisk till att vinsten inte tillfaller medborgarna. En av

2. Gripenberg & Jällhage 5 nov 2001.

3. *Svenska Dagbladet*, 2 okt 2001.

4. Forsberg 2001.

5. Sundell 2000.

6. Pilkvist 2002.

sex personer instämmer helt i påståendet att det är fel att privata företag tjänar pengar på att driva entreprenader i offentlig verksamhet, även om drygt varannan inte instämmer alls. De verksamheter som politikerna i minst utsträckning tycker passar bra att lägga ut på entreprenad är sjukhusvård och skola.⁷

Regeringens inställning är tydlig. "Över huvud taget finns det en risk att de offentliga medel som används för att finansiera verksamheterna inte kommer välfärdstjänsternas mottagare till del", står det i direktivet till utredningen om en ny aktiebolagsform.⁸ "Kortsiktiga ekonomiska hänsyn kan leda till att verksamheter som bör präglas av kontinuitet och långsiktighet utsätts för plötsliga förändringar."⁹

I regeringens proposition *Fristående skolor* hävdar man att aktiebolagens vinstintresse riskerar att komma i konflikt med den pedagogiska utveckling som var själva utgångspunkten för att ge offentliga bidrag till de fristående skolorna.¹⁰ Alltså att en fri marknad i princip inte kan skapa en skola som är bra för barnen.

Under socialdemokraternas kongress i Västerås i november 2001 var vinsten ett viktigt ämne. Många talade om att vinstintresse inte får ta över i skolorna. Regeringen tillsatte en utredning med sikte på att få fram en ny sorts non-profit-företag, där aktieägarna ska ha rätt till skälig avkastning på sitt satsade kapital, men där det mesta går tillbaka in i verksamheten.¹¹ Ingegerd Wärnersson, som då var skolminister, hävdade att vinsten skulle begränsas till samma nivå som normal bankränta.¹²

I februari 2002 fick så en ensamutredare i uppdrag att "utreda frågor om ett nytt slag av aktiebolag för icke vinstutdelande verksamhet. Kännetecknande för ett sådant bolag skall vara att det har ett annat syfte än att ge aktieägarna vinst och att det finns särskilda begränsningar när det gäller bolagets rätt att dela ut vinst till ägare och andra. Dessa begränsningar skall innebära antingen ett fullständigt förbud mot vinstutdelning eller att aktieägarna har rätt till endast en på visst sätt begränsad avkastning på satsat kapital. Upparbetade överskott skall användas för att utveckla den verksamhet som bolaget bedriver."¹³ Utredningen skulle ha varit klar senast den 28 februari 2003, men har fått mer tid.

Men har vi anledning att vara rädda för att ägarnas intresse för vinst skadar skolan? Är vinsten ett hot?

• *För det första* är vinsten nödvändig för att plus och minus ska gå ihop. I en fristående skola måste budgeten hållas. Annars riskerar skolan att gå i konkurs. Skolans budget måste innehålla tillräcklig vinst för att klara nästa års återinvesteringar.

7. Ericsson 2001.

8. Direktiv till utredning om icke vinstdrivande aktiebolag.

9. Ibid.

10. Regeringens proposition.

11. *Tidningarnas Telegrambyrå* 8 nov 2001.

12. Johansson 2001.

13. Direktiv till utredning om icke vinstgivande aktiebolag.

För att en fristående skola ska kunna fortleva måste den gå med normal vinst. Vinsten ska främst användas till reinvestering för att skolan ska vara självfinansierande, men när återinvesteringarna är gjorda kan utdelning komma i fråga.¹⁴ Resurser måste dessutom finnas tillgängliga i händelse av att extra kostnader uppkommer.

Fristående gymnasieskolor har lägre grad av ekonomisk trygghet än offentliga, konstateras i SOU 2001:12. En kommunal skola kan föra över eventuella underskott till nästa år eller avsätta sin rektor. Men konkurs, det gör man inte.¹⁵ Därför är det naturligt att fristående skolor har en marginal.

• *För det andra* har vi ännu inga kända exempel på att en skolas ägare tagit ut vinst. I dag är det ingen friskola som har gett några stora pengar. I både Vittra och Kunskapsskolan är målet att ta ut mellan 5 och 7 procent i vinst så småningom, men hittills har det man tjänat investerats i nya skolor. Från och med nästa budgetår räknar Kunskapsskolan som helhet med att gå med vinst för första gången. Med sex miljoner, eller cirka 3 procent av omsättningen.

”Att driva friskolor handlar inte om några stora marginaler eller snabba klipp. Vi har en uppförsbacke på fyra, fem år innan vi kan redovisa ett positivt resultat”¹⁶, säger Kunskapsskolans VD Anders Hultin till *Dagens Nyheter*.

Gunnel Mohme, VD i Friskolornas riksförbund står frågande. ”Vi undrar var de här vinsterna finns som man talar om hela tiden”, säger hon till *Dagens Nyheter*. ”Hon känner inte till något friskolebolag som gör stor vinst. Hennes bild är i stället att de första verksamhetsåren är tuffa för alla.”¹⁷

I den statliga utredningen *Fristående gymnasieskolor – hot eller tillgång?* konstateras att det med de nuvarande bidragsreglerna finns små vinstmöjligheter.¹⁸ Utredningen konstaterar också att det inte i något fall har framkommit uppgifter som tyder på att huvudmannen haft ekonomiska motiv för att starta skolan. Skolföreträdarna har framhållit att eventuella vinster återinvesteras i skolan.¹⁹

– Det finns ingen omedelbar plan att ta ut några vinstmedel, då sådana uppstår. Den uttalade avsikten är att återinvestera vinstmedlen under överskådlig framtid. Inte därför att ägarna hyser betänkligheter mot att ta ut vinst som aktieutdelning utan därför att ägarna ser att pengarna gör bättre nytta i bolaget än på något annat ställe, säger Anders Hultin.

Det är naturligtvis inget mål för ett skolföretag att gå med förlust, men det visar att det inte är så enkelt att bli miljonär på att driva skola.

• *För det tredje* finns andra motiv än vinst bakom ägandet. Även om skolor verkligen gick med stor vinst kan man undra varför vinsten är viktigare än den kvalitet och det nytänkande skolan erbjuder. Det kan ju mycket väl vara så att någon vill starta ett företag inom skolväsendet därför att personen drivs av en

14. SOU 2001:12, kap 8.

15. SOU 2001:12, kap 6.

16. Folcker 1999.

17. *Tidningarnas Telegrambyrå* 9 nov 2001.

18. Utbildningsdepartementet 2001.

19. SOU 2001:12, kap 8.

vilja att förändra och förnya inom skolan. Att han eller hon väljer att driva företaget i aktiebolagsform motsäger inte idealismen och glöden.

– Jag är också en eldsjäl, säger Anders Hultin. Jag har en idé om hur skolan kan bli bättre, jag ser möjligheten att göra något bra. Skolan fascinerar mig.

Han säger att han vill visa att det går att göra vinst på ett hälsosamt sätt. Genom att driva en bra skola. Och han tror att alla som äger aktier i Kunskapsskolan gör det både för att det är en bra affär, och för att det känns bra i magen.

– Jag tror att de vill vara med på resan, att det känns meningsfullt och roligt att vara en del av Kunskapsskolan.

Peje Emilsson är huvudägare i Kunskapsskolan. Han hade varit ordförande i Enskilda gymnasiet i tio år när han kände sig redo att starta eget inom skolbranschen. Det var i samband med att skolpengen infördes och alla fick rätt att välja skola.

– Jag brinner starkt för idén om en skola som ger fler barn möjligheten att välja. Som stimulerar fler barn att tänja sina gränser och använda sina talanger. Det finns ett gemensamt samhällsintresse i att ge alla en lika bra start i livet.

– Vi bryter ny mark. Det är kul. Förhoppningsvis blir effekten att även de kommunala skolorna blir bättre.

Att marken låg just på skolområdet har en förklaring. Peje Emilsson hade kommit i kontakt med montessoriskolor när han bodde i Frankrike. När han kom tillbaka till Sverige för tjugo år sedan, och ville att hans barn skulle gå i samma typ av skola här, insåg han att kostnaderna var betydligt högre i Sverige än i Frankrike, trots att kvaliteten var densamma. Entreprenören inom honom utmanades att skapa en montessoriskola som fungerade smidigare.

– Alla människor drivs av att göra saker och ting bättre. Inom välfärdssektorn handlar det om att använda resurserna på ett bättre sätt.

Han anställde en lärare, men hon slutade efter att ha mobbats av facket. Projektet lades ner. Tjugo år senare är han huvudägare i ett av Sveriges största skolföretag. Han har satsat stora pengar. Är motivet att tjäna mer?

– Jag tror inte på företag som drivs med vinsten som främsta mål. En företagare drivs av att ta fram en produkt eller en tjänst som man tror på. Av att skapa. Men om man inte går med vinst går det åt helsike. Vinsten är en mätare på att det går bra.

Peje Emilsson tror inte att skolan fungerar på bästa sätt för eleverna som den drivs i dag. Vålgörenhet och resursslöseri leder inte till effektivitet, menar han.

– Att tvingas ha kontroll över ekonomin gynnar eleverna. Det gör att man måste anstränga sig att sätta fokus på undervisningen och göra den så bra som möjligt.

Catharina Roos sitter i Kunskapsskolans styrelse som representant för Stockholms handelskammare, där hon är vice ordförande.

– Handelskammaren har som mål att befrämja nyföretagande och nya affärsidéer. Vi vill stödja utveckling. Kunskapsskolan kom till oss med en ny idé, som innebar att man ger fördjupad kunskap till elever på ett annorlunda sätt. Den stod för valfrihet och ett nytt tänk i skolan.

Catharina Roos roll i styrelsen är att se till att kapitalet förvaltas på ett bra sätt, och att företaget följer den ekonomiska plan man kommit överens om.

– Vi är inte ute efter att göra en stor, strålande vinst. Men vi vill heller inte göra en dålig affär, säger hon.

Ett av skälen till att de fristående skolorna finns är ofta att det finns ett behov av dem. Inte att någon ska bli förmögen.

Många skolor har som sin profil att utgöra ett alternativ för elever, som av någon anledning inte tycker sig passa i kommunala skolor. Alternativ pedagogik, mer arbetsmarknadsanpassad utbildning, mindre skolenheter är några exempel ur friskolornas affärsidéer.

Det konstateras i den statliga utredningen *Fristående gymnasieskolor – hot eller tillgång?*²⁰

Anders Hultin, VD i Kunskapsskolan, minns sin egen skolgång. Han kände sig fastklistrad i skolbänken. Längst fram, för att läraren skulle ha koll på honom. Så att han inte skulle kunna ställa till besvär.

– Om någon hade sett mig och mina drivkrafter hade jag fått ut mer av skolan. Nu minns jag den mest som destruktiv. Skolan har ofta ett stelbent sätt att se på barn. De ses inte som människor, utan som prototyper. Men elever är ingen lagervara.

Kunskapsskolan har som motto att bemöta varje barn med respekt och se vars och ens behov. Man ser lärandet som en komplicerad process. Det finns inte bara ett sätt att lära sig, alla tar in information på olika vägar.

Den som arbetar som grävande reporter och vill vara den tredje statsmakten drivs sannolikt av en vilja att avslöja och berätta sanningen. Men det betyder inte att personen är villig att göra det utan lön. Även Kofi Annan kräver betalt för att arbeta för fred i världen. Och jag kan inte tänka mig att Gudrun Schyman lever på allmosor i sin kamp för kvinnors rättigheter.

Vinsten är inte den enda förklaringen till att en ny sorts personligheter ger sig in i välfärdsbranschen. Marginalerna är små. Företagen tvingas leva i en politisk miljö, där förutsättningarna kan ändras från en dag till nästa och där ledande politiker slåss med frenesi mot det nya. Varför skulle den som bara är ute efter att tjäna pengar över huvud taget vilja ha med skolan och den offentliga sektorn att göra?

• *För det fjärde* har vinsten ett värde i sig. Näringslivets inblandning gör att det blir på riktigt, menar Per-Arne Sterner, skolchef för Kunskapsskolan i Nyköping.

– Om vi sköter oss ekonomiskt kan de pengar vi sparar återinvesteras och göra skolan bättre, säger han. En kommunal rektor kan gå en halv miljon back, och politikerna säger ”OK, vi stryker ett streck över det”. Sen höjs skatten. Sparar man hundra tusen går de pengarna till någon annan sektor under det budgetåret. Det tjänar ingen på.

Tomas Ekholm, skolchef för Kunskapsskolan i Skärholmen, håller med.

– Aktiebolagsformen har betytt att det har funnits kapital att bygga upp skolor. Ägarna har satsat pengar i det här. Självklart ska de också kunna tjäna pengar i slutändan. Det är det pris vi betalar för att skapa en bra skola, säger han.

Först tyckte han att det lät konstigt att man skulle tjäna pengar på barn.

– Men sen kom jag på att det finns massor av företag som gör det. De som

20. Ibid.

säljer läroböcker och annat material. Och inte minst Stockholms stad som tar ut hutlösa hyror på skollokalerna.

Carina Franzén som arbetar som lärare på Kunskapsskolan i Nyköping säger att vinsten inte är någon nackdel. Snarare upplever hon det som positivt.

– Det gör att lärarna är mer motiverade att göra ett bra jobb. Vi ska vara så bra att eleverna vill vara kvar i skolan, annars faller ekonomin. Här på Kunskapsskolan har man också tänkt igenom till exempel hur många lärare och datorer som behövs per barn. I den kommunala skolan, främst inom kommunen, fanns inte samma långsiktiga ekonomiska planering, vilket gjorde att ekonomin inte tillät några större investeringar, exempelvis i datorer.

Utan vinst blir det svårt att få kapital till skolan. Det kan också bli svårt att få professionella och långsiktigt intresserade personer in i skolans värld. Mäniskor som har andra erfarenheter – som den framgångsrika PR-konsulten Peje Emilsson på Kunskapsskolan – kan tillföra nya tankar till skolan, men skulle kanske ha ställt sig utanför om det inte funnits några möjligheter att tjäna pengar på verksamheten. Men det utesluter inte att han på ett personligt plan känner starkt engagemang för Kunskapsskolans utveckling. Vinst och engagemang kan passa utmärkt ihop.

– För mig har det ingen betydelse vem som förvaltar pengarna. Jag tycker däremot att det är häftigt att det finns kapitalister som kan kombinera ett samhällsintresse med önskan att tjäna pengar. Vi kan lära av varandra, säger Per-Arne Sterner.

– Jag tror att företagsamhet kommer att göra skolan bättre. Kraven på vinst i verksamheten har berikat skolan med ambition, vilja, mål och framför allt visioner, säger Catharina Roos.

Det finns flera skäl till att friskolor drivs som just aktiebolag. Det är bland annat en form av företag som har smidiga beslutsregler och som är flexibel. Omvandlingar – exempelvis att lägga samman eller knoppa av verksamheter för att anpassa sig till nya omständigheter – går lättare att genomföra i ett aktiebolag. Det visar sig också att aktiebolag har lättare att attrahera nytt kapital än andra typer av företag. Och mer pengar i verksamheten gör att nya idéer lättare kan genomföras, samtidigt som ekonomin blir stabilare.²¹

• *För det femte* borde det inte spela någon roll hur hög vinsten är. Vinsten i skolan kommer ju i själva verket från de kommunala skolornas ineffektivitet.

Skolpengen motsvarar vad en elev i en kommunal skola kostar i genomsnitt. Om en friskola kan driva lika bra verksamhet som kommunerna – fast billigare – sparar skolan pengar, som kan bli till vinst för ägarna. Ju högre vinstmarginal som finns för de fristående skolorna, desto ineffektivare kan man anta att den kommunala skolan är. Man använder mer resurser än nödvändigt, utan att för den skull vara bättre. Om kommunen tar upp kampen med friskolorna, och uppnår samma effektivitet, kommer skolpengen automatiskt att sjunka, vilket minskar friskolans möjlighet att ta ut vinst.

En friskola måste effektivisera och dra in på kostnader utan att detta äventyrar skolans attraktionskraft, eftersom den behöver många elever för att gå runt.

21. Johnson 2001.

”Bara för de rika”

Nätverket SOS (Socialister för Offentlig Sektor) står i dag för den gammalmodiga delen av socialdemokratin. Bland annat är man emot friskolor. ”Att delas upp efter social tillhörighet redan vid skolstarten förstärker den uppgivenhet och känsla av svek från samhället som många utsatta elever redan känner”²², skriver de i en debattartikel.

Men rädslan verkar finnas hos de flesta socialdemokrater. När Göran Persson besökte ett privat sjukhus i Stockholm sa han till TT: ”Vi måste ha mångfald, men jag är samtidigt djupt skeptisk till vinstdrivande företag som snabbt kan bryta sönder sjukvården och dela upp människorna.”²³

Också lärarna är oroliga. Tidigare ordföranden i Lärarförbundet, Christer Romilsson, säger till *Expressen* att det krävs ett strikt regelverk kring friskolorna. ”Vi har utomlands sett hur ett ökat antal friskolor leder till segregering, där rika gynnas på bekostnad av mindre välbeställda.”²⁴

”Marknadens logik på skolans område innebär att stöta bort kostsamma elever och attrahera de resursstarka ’som passar in’”,²⁵ skriver LO i sitt ställningstagande till kommunala och fria skolor.

En anledning till oron för klyftor kan ligga i att det råder stor förvirring kring hur friskolor faktiskt fungerar. I en artikel i *Expressen* i april 2000 intervjuas ett antal elever. De säger saker som: ”Jag tycker inte att det är så bra med friskolor. Alla har inte råd att gå där” och ”Friskolor är ofta sponsrade av stora företag.”²⁶ Något som inte motsägs av reportern.

Föräldrar som motsätter sig valfrihet inom skolan gör det ofta av oro för att alla barn inte ska få samma start i livet, att valfriheten ska leda till klasskillnader.²⁷

Så hur ligger det egentligen till? Har kritikerna rätt? Är friskolor bara till för de rika?

Utbildningsnivån hos föräldrarna är i genomsnitt högre i fristående skolor än i kommunala. I de fristående har två tredjedelar av eleverna minst en förälder med eftergymnasial utbildning. Motsvarande siffra i de kommunala skolorna är 40,7 procent. I städer som har fristående skolor är siffran 45,7 procent.²⁸

Också föräldrarnas disponibla inkomst är generellt högre i de fristående skolorna, både för pappor och för mammor. Medianinkomsten för pappor till elever i årskurs nio i friskolor var 170 000 kronor. I kommunala skolor var den 157 900 kronor. 35 procent av papporna till friskoleelever hade över 200 000 kronor i årsinkomst, jämfört med 20 procent i kommunala skolor. Det råder skillnad också på gymnasiet.²⁹

22. Nätverket SOS 2000.

23. Olsson 2002.

24. Holender 2001.

25. Lindberg Elmgren 2001.

26. Wischman Marika, *Expressen*, 15 apr 2000.

27. Ericsson 2001.

28. Skolverket 2000.

29. Ibid.

Skillnaderna kan till viss del bero på att fler elever i de fristående gymnasierna går på samhällsvetenskapligt, naturvetenskapligt eller medieinriktat program. Elevunderlaget i kommunerna räcker oftast inte till för att skapa fristående skolor inom mindre, mer specialiserade program, som bygg-, el- eller livsmedelsprogrammen.³⁰ Man kan anta att de elever som väljer teoretiskt inriktade program i högre utsträckning har föräldrar med högre utbildning, och därmed högre löner.

Forskning visar att högutbildade föräldrar generellt väljer mer aktivt. Endera en friskola, eftersom skolan har högt ställda kunskapsmål, eller en kommunal eftersom den har en speciell profil. De lyssnar på vänner och bekanta och försöker hitta en pedagogik som passar det egna barnet. Lågutbildade föräldrar söker sig ofta aktivt till en skola för att komma bort från en annan, som de är missnöjda med. Friskolornas broschyrer spelar stor roll i deras val. Detta visar en doktorsavhandling av Ann-Christin Kjellman vid Lärarhögskolan i Stockholm.³¹

POLITIKERNAS BETYDELSE

Många gånger beror eventuella klyftor på att friskolor är vanligare i storstäder, där det generellt finns fler högutbildade och välavlönade. En fjärdedel av alla friskolor ligger i Stockholm, Göteborg och Malmö.³²

En orsak till att friskolor etableras i större kommuner är att kommunerna har rätt att stoppa en fristående skola om det innebär påtagliga och negativa följder för kommunen. Exempel på en sådan följd är att en landsorts- eller glesbygdskommun tvingas lägga ned en skola, vilket leder till att vissa elever får väldigt långt till skolan. I små kommuner kan etableringen av en fristående skola dessutom hindras om den påverkar kommunens skolorganisation eller medför betydande och bestående kostnadsökningar.³³

Vittras VD Stig Johansson uttryckte detta på ett belysande sätt i en intervju i tidningen *Skolvärlden*.

*Vi har aldrig fått en förfrågan från en liten kommun i storleksklassen femtusen till tiotusen invånare. Dessutom har vi en policy om att inte ha mer än tio procent av eleverna eftersom vi tror på mångfald. Och det är ju ingen idé att ersätta ett kommunalt monopol med ett privat.*³⁴

Att friskolor blivit ett projekt för storstäder kan i sig betyda att begränsad valfrihet bara drabbar dem som har låga inkomster. En undersökning som Demoskop gjort på uppdrag av Svenskt Näringsliv visar att det, i de fall föräldrarna haft möjlighet att välja mellan kommunala och fria skolor, inte har funnits betydande inkomstskillnader mellan föräldrarna.³⁵ Förmodligen beror detta just på

30. Ibid.

31. Jällhage 2001.

32. Avser läsåret 2000/01, se Fredander 2001.

33. Skolverket 2001.

34. Halldestam 2002.

35. Ericsson 2001.

att de högutbildade finns i de större städerna, där det råder konkurrens.

Men koncentrationen till storstadsregionerna håller på att avta. 60 procent av ansökningarna gällande start 2003 avsåg skolor utanför storstadsområdena.³⁶

Den segregation som finns beror ofta på kommunens styre. Friskolorna väljer att etablera sig där de känner sig välkomna. Gunnel Mohme som är kansli-chef på Friskolornas riksförbund förklarar i *Dagens Nyheter*:

*Om man vill starta en friskola i Stockholms län är inte problemet att få tillräckligt med elever eller att få de tillstånd som behövs. Svårigheten ligger i att hitta lämpliga lokaler. Just på den punkten kan kommunerna göra mycket för att främja friskolor, om den politiska viljan finns. En annan av förklaringarna till varför kommuner som Lidingö och Danderyd toppar listorna beror också på att det bor många föräldrar i dessa kommuner, som själva gått i privata skolor som barn.*³⁷

Det betyder att en viss typ av människor röstar fram en viss typ av politik i den kommun som är vänligt sinnad till fria alternativ inom skolan. Då blir det naturligt att elever i friskolor ofta har högutbildade föräldrar.

Ibland blir friskolan ett ideologiskt val. Kenneth Nyman, skolchef på Kunskapsskolan i Tyresö, säger till *Veckans Affärer*: "Ibland får jag en känsla av att vissa grupper ograverat köper konceptet bara för att vi är en friskola."³⁸

Det finns mentala låsningar som gör att vissa föräldrar vill att barnen ska gå i friskola och andra att de ska gå i kommunal skola. Det tycks handla mer om ideologi än om rationella beslut. En undersökning visar att en av tre föräldrar som har barn i friskola skulle rösta borgerligt. Bland föräldrar med barn i kommunala skolor skulle en av fyra göra detsamma.³⁹ Sannolikt spåds detta på av att socialdemokratiska politiker motarbetar friskolor, särskilt de vinstorienterade. Det riskerar att göra socialdemokratiska väljare mer skeptiska och borgerliga väljare mer positiva. De fria skolorna blir blockpolitik, i stället för en motorväg till bättre skola.

BORTOM IDEOLOGIN

När friskolor blir allt vanligare inslag i skolvärlden kommer de troligen att värderas som de skolor de är – inte som bärare av ett budskap. Då finns det ingen anledning att det ska finnas skillnader i föräldrars disponibla inkomster eller utbildning mellan eleverna. Alla har full valfrihet att välja mellan grundskolor, alternativt kämpa sig till bra betyg så att man kan komma in på valfri gymnasieskola. Jag är medveten om att det alltid kommer att finnas skillnader mellan grupper, beroende på uppväxtförhållanden och klasstillhörighet, men med ett system byggt på valfrihet i stället för geografisk tillhörighet blir möjligheten att bryta mönstren större. Värdet av det egna arbetet uppvärderas. Individer kan

36. *Skolvärlden* 2002.

37. Orrenius 2001.

38. *Veckans Affärer* 2001.

39. Ericsson 2001.

byta grupptillhörighet. Maskrosorna kan med hjälp av sin inre kraft kämpa sig upp genom asfalten.

För Anders Hultin är ordet "friskola" överspelat. Han menar att det finns så många sorters skolor utanför de kommunala att det inte längre går att prata om friskolor i klump.

– Många av dem som väljer friskola gör det eftersom de söker en speciell inriktning eller metod. Det kan vara föräldrar som till exempel söker efter en religiös skola eller en skola som arbetar på etnisk grund. För dessa föräldrar är inte kvaliteten på skolan det avgörande. Kunskapsskolan däremot vänder sig i stället till alla som helt enkelt vill ha en bättre skola. Därför har vi på sätt och vis mer gemensamt med de kommunala skolorna än många friskolor.

I Kunskapsskolan går barn med alla typer av föräldrar. Anders Hultin berättar att det till exempel går 60 procent barn med invandrarbakgrund i Kunskapsskolan i Kista, och 40 procent i Skärholmen.

– För mig är det viktigt att Kunskapsskolan passar så många barn som möjligt. Från företagets utgångspunkt spelar det ingen som helst roll om eleven i fråga har invandrarbakgrund eller inte, vi ska åstadkomma samma goda resultat med alla våra elever.

– Det är bra att också folk utan pengar på banken kan få välja andra alternativ, utan att betala extra, säger Gabriella Pierrou som är lärare på Kunskapsskolan i Nyköping.

Elitskolor är Peje Emilsson, huvudägare i Kunskapsskolan, skeptisk till. Han vill inte ha USA:s gräddfiler, utan tilltalas av den svenska modellen med skolpeng, som ger frihet för alla att välja. Det breda mötet mellan människor ser han som en viktig bas för ett civiliserat och humanistiskt samhälle.

– Det skapar förståelse och respekt för olika typer av människor. I elitskolor riskerar man att få en arrogant attityd, i och med att man separeras från barn med andra erfarenheter. Då ökar risken för att man inte ser värdet i att vi alla är individer med ansvar för oss själva, men också medborgare som har gemensamt ansvar för vårt samhälle.

I Kunskapsskolan arbetar alla i sin egen takt. Där skiljs man inte från varandra, men kan ändå utvecklas utifrån sina förutsättningar.

Tomas Ekholm, skolchef för Kunskapsskolan i Skärholmen, menar att det vinsttänkande som finns i Kunskapsskolan gör att man undviker att skolan blir till för eliten.

– Det är en viktig markering att Kunskapsskolan startar skolor inte bara i områden med hög skolpeng utan även i områden som inte är klockrena ur ekonomisk synvinkel. Då, och bara då, kan Kunskapsskolan bli en skola för alla.

När Kunskapsskolan krävde skriftligt besked från föräldrarna om vilka behov av stöd barnen hade blev resultatet negativ publicitet. "Stödbehövande barn är dyra för vinstdrivande skolföretag"⁴⁰, skrev *Dagens Nyheter* bland annat.

I studien *Ekonomiska villkor för kommunala och fristående skolor* konstateras att det är uppenbart att stora stödbehov inte täcks av det medianbelopp som kommunen betalar i form av skolpeng.⁴¹

40. Gripenberg & Jällhage 7 nov 2000.

41. Lindholm 2002.

Nu har reglerna ändrats så att också friskolorna får extra ersättning för de utökade utgifter som stödbehövande barn innebär. Men redan tidigare konstaterade en statlig utredning att det inte fanns något som tydde på att de fristående skolorna generellt skulle ha färre elever i behov av särskilt stöd än de kommunala. Vid vissa fristående skolor finns det tvärtom många elever av denna kategori.⁴²

Det ska självklart vara rättvist. De fristående skolorna ska ha samma förutsättningar som de kommunala. Det är inget konstigt med det.

Att ta emot elever med stort stödbehov utan att kunna ta hand om dem på ett bra sätt är ansvarslost. Skolorna behöver specialutbildade lärare, hjälpmedel och så vidare från dag ett. Mot den bakgrunden är det inte särskilt konstigt att Kunskapsskolan skickar ut en förfrågan till de föräldrar som ansöker om att deras barn ska få gå i någon av företagets skolor. Att inte fråga skulle inte vara schyst mot eleverna. En elev som behöver särskilt stöd får problem om hon eller han kommer in på en skola som inte har möjlighet att ge detta.

FÖR DE ANNORLUNDA

Kunskapsskolan försöker i sitt dagliga arbete ha koll på de elever som riskerar att inte klara kravet på godkänt. Elever som har svårt att bli godkända i något ämne har individuella åtgärdsprogram som följs upp utifrån individuella behov. Därmed uppmärksammas problemen på ett tidigt stadium. Skolan har dessutom en särskild studiemiljö för elever med stora inlärnings svårigheter, där man försöker skapa extra mycket lugn och harmoni.

I Kunskapsskolan i Nyköping går de elever vars resultat hamnar längst ut på normalkurvan, säger skolchef Per-Arne Sterner. Han menar att både de duktigaste och de som har det svårast i skolan har sökt sig dit. Det verkar som om det ser ut på samma sätt även på andra håll i Kunskapsskolan. Där finns de som är annorlunda, som inte passar i lagommodellen – de är för ambitiösa för den vanliga skolan eller för stökiga. Båda väljer aktivt; den ena gruppen söker sig till nya arbetssätt och den andra söker sig bort från den kommunala skolan. Det tycks alltså inte handla om en enkel uppdelning i "rika och fattiga".

Frågan är ändå om man kan blunda för konsekvenserna av att friskolorna är attraktiva, för både elever och lärare. De lockar till sig dem som är aktiva och sökande, vilket betyder att de kommunala skolorna riskerar att få behålla de elever som inte bryr sig, eller som har föräldrar som inte bryr sig. Det finns också stor risk att de lärare som stannar i kommunens skolor inte är lika ambitiösa, har jobbat länge och inte söker karriär eller de som inte platsar i friskolorna. Risken är att de fria skolorna dränerar kommunen på de bästa, mest ambitiösa och lätthanterliga eleverna och lärarna. Självklart medför detta en typ av segregation. I de kommunala skolorna kommer man i så fall att finna de elever som inte är så duktiga, vars föräldrar inte har bokhyllor fyllda med klassiker eller som är allmänt otrygga och stökiga. När de skötsamma eleverna flyttar till friskolorna försvinner dessutom förebilderna. När de engagerade lärarna lämnar kommunens skolor försvinner de som orkade motivera.

42. SOU 1999:98.

En domedagsbild, kanske. Som säkert skrämmar många till en rädsla för friskolor. Men det behöver inte vara så enkelt som att friskolorna bör förbjudas på grund av att de eventuellt skapar denna typ av segregation. Inte så länge segregationen stimulerar och för helheten framåt. Denna "kreativa segregation" betyder att samhället utvecklas.

KREATIV SEGREGATION

Ekonomen Joseph A Schumpeter talade om "kreativ förstörelse", som innebär att gamla strukturer förstörs till förmån för nya, innovativa och bättre anpassade. På samma sätt kan man tala om kreativ segregation. Segregationen kan vid en första anblick verka skrämmande, men har en funktion. Den för oss vidare. Vi ömsar skinn.

Det är som med tekniska innovationer, fast totalt fritt från patentkrav. Någon kommer på en uppfinning, utvecklar den. Nästa person tar spjörn i denna produkt och utvecklar vidare. De som startar friskolor är i detta perspektiv den offentliga ekonomins gratisforskare.

Människor är olika, kommer från olika bakgrund och beter sig olika. Vi kommer alltid att dela upp oss i grupper. Det bästa samhället kan göra är att välja vilket slags segregation man vill ha. Dynamikens kreativa segregation eller stagnationens segregation?

Den svenska skolan har länge kännetecknats av en konservativ segregation. Ungdomar har delats upp utifrån bostadsområde, vilket självklart lett till att barn från olika miljöer delas upp. Den kommunala skolan står för en segregation som är extremt trögrörlig. Det är knappast så att den skolan ger alla barn en chans eller jämnar ut klyftor, vare sig på lång eller kort sikt. I stället bliver alla vid sin läst. Stannar kvar i den roll de fötts in i.

Konkurrens bereder i stället mark för den kreativa segregationen. En skola med valfrihet för eleverna är dynamisk. Än så länge finns tecken på att valet av friskola kan vara ideologiskt, men vi ser redan hur Kunskapsskolans elever visar att det inte behöver handla om att eliten väljer en viss skola och förlorarna en annan. På Kunskapsskolan möts i stället de som är annorlunda, som inte platsar i den lagomskola som de svenska kommunerna skapat. Det vill säga den skola som inte rymmer andra typer av människor än normala "mittemellan-personer". Friskolorna kan bli arenor för mångfald. Där kan alla typer få finnas och ges utrymme att gå sin egen väg. Där behöver inte "mittemellan-personerna" stanna i sin väluppfostrade roll, utan också de kan sticka iväg åt olika håll och bli personligheter.

Den kreativa segregationen inom skolan ger utrymme för förändringar och social rörlighet, den förändras i takt med eleverna. Den som inte känner sig hemma i ett slags skola kan byta till nästa. Man kan få en andra chans, slippa gamla kostymer och gå vidare. Ett sådant skolsystem skapar elever som har anledning att tro på sig själva och sin förmåga. Den stämpel som sätts på dem kan tvättas bort.

Så länge systemet är öppet är segregationen mer nyttig än skadlig. Några börjar med det nya, snart följer fler efter. Alla är välkomna. Ingen är förhindrad att söka till friskolorna, och ingen skola hindras att bli bättre.

När politikerna sätter stopp för utvecklingen väljer de inte ett flexibelt system som saknar uppdelning av människor. I stället väljer de den konservativa segregationen, det system där stämpeln bränns in i huden.

Om de fria skolorna finns betyder det att de behövs, att de kommunala skolorna inte håller måttet. Elevförluster borde bli en blåslampa för kommunens politiker. I stället för att se friskolorna som ett hot och ropa efter förbud, bör konkurrensen betraktas som en möjlighet. En chans att skapa en bättre skola, även i kommunal regi. Även för de elever som inte flyr.

– Nu har vår gamla skola också börjat jobba så här, säger en elev som bytt från en kommunal skola till Kunskapsskolan i Nyköping.

”De tar våra elever”

”I höst startar Kunskapsskolan i Ystad. Det är kommunens första privata friskola och initiativet har fått de kommunala konkurrenterna att darra inför framtiden.”⁴³ Det skrev *KvällsPosten* i februari 2002.

Ett pressmeddelande från Linköpings kommun inleds med orden ”Det blir konkurrens om eleverna.”⁴⁴ Fackordföranden för Lärarförbundet i Kista uttrycker i tidningen *Offensiv* sin oro över att risken är mycket stor för att någon av de kommunala skolorna läggs ner när Kunskapsskolan etableras där.⁴⁵

Budskapet är tydligt. De fria skolorna hotar kommunerna och deras skolor, deras ekonomi och deras bestämmanderätt. Anledningen till att politiker och andra vill hindra vinstorienterade företag inom välfärdssektorn – och därmed minska valfriheten för eleverna – är att utvecklingen missgynnar den kommunala ekonomin. När de fria skolorna lockar till sig elever minskar bidragen till kommunens egna skolor. Pengar försvinner ur den allmänna kassan.

Nätverket Socialdemokrater för offentlig sektor skriver så här i en debattartikel:

*När kommunen tvingas betala ut pengar till nya grundskolor och gymnasier i privat regi, minskar möjligheterna att förbättra den kommunala skolan. Mindre pengar betyder färre lärare, sämre lokaler och äldre böcker.*⁴⁶

De talar också om en utarmning av den kommunala skolan till förmån för privata intressen.

Kommunen i Landskrona överklagade i januari 2002 Skolverkets beslut att godkänna Kunskapsskolans etablering där. I skrivelsen hävdar bland andra kommunalrådet att kommunen, med anledning av etableringen, kommer att få ökade kostnader per år i storleksordningen tio miljoner.⁴⁷

Barn- och ungdomsnämndens ordförande Patrik Hansson (s) i Karlskrona var mycket kritisk till att Skolverket fattade beslut om friskolor, som kommunen får ta konsekvenserna av. Två nya skolor skulle kosta Karlskrona fem miljoner. ”Jag ser inga möjligheter att plocka undan fem miljoner kronor ur budgeten”, säger Patrik Hansson till *Blekinge Läns tidning*.⁴⁸

Många gånger blir Kunskapsskolan – som pionjär – en symbol för hela den frigörelseprocess som pågår inom den offentliga sektorn. Socialdemokrater för offentlig sektor skrev i en debattartikel i december 2000 att:

43. Ullmin 2002.

44. Linköpings kommun 2001.

45. Johansson 2002.

46. Nätverket SOS 2000.

47. *Landskrona Direkt* 2002.

48. ”Friskolor ger dyr skola” 2001.

*Olönsamma skolor i "attraktiva områden" läggs ner, samtidigt som Kunskapsskolan AB med bland andra Skandia och Stockholms handelskammare som huvudintressenter, öppnar skattefinansierade skolor med vinstkrav på fem till sju procent.*⁴⁹

Inga andra företag nämns i artikeln, men Kunskapsskolan verkar stå för allt det man kritiserar i form av vinst, lönsamhet, AB med mera.

Enligt Birgitta Fredander på Skolverket är det ganska vanligt att kommuner tackar nej till etablerande av fristående skolor. Däremot är det inte så vanligt att de verkligen beskriver vilka de negativa följderna blir.⁵⁰ En genomgång som Skolverket gjort visar att många kommuner sannolikt tenderar att låta majoritetens principiella ställning vara avgörande. "Yttrandena är då kortfattade och saknar en analys och bedömning i sak om den enskilda ansökan."⁵¹ De som överklagar är oftare närliggande kommuner än den kommun som skolan är tänkt att etablera sig i.⁵²

När Svenskt Näringsliv frågade politiker om de ville ha ett oberoende institut som skulle ha till uppgift att granska och betygsätta alla skolor i Sverige var det bara hälften som tyckte att det var viktigt, mycket viktigt eller avgörande.⁵³ Det verkar alltså inte som om politikerna har lust att behöva ifrågasättas som ansvariga för skoldriften. En inställning som ingen tjänar på – allra minst eleverna.

Peje Emilsson skrev i *Svensk Tidskrift* nr 6 2001 att motståndet mot vinsten inom vård, skola och omsorg egentligen inte handlar om vinsten:

*Problemen och betänkligheterna med vinstdrivande företag har bara ansetts uppstå när de privata företagen kan tänkas konkurrera med den kommunala verksamheten om att erbjuda sina tjänster åt medborgarna. Granskar man debatten, finner man att det inte är vinsten som är problemet. Det är konkurrensen.*⁵⁴

Kunskapsskolan vill, som tidigare nämnts, bara etablera sig i kommuner där de är välkomna. Detta eftersom man på många ställen motarbetas av politikerna. Resultatet av ett sådant tänkande blir att borgerligt styrda kommuner har fler friskolor än andra.

Vid Skolverkets genomgång av hur den politiska majoriteten ser ut i de kommuner som har avstyrkt en eller flera ansökningar framkom att 62 procent (66 stycken) av kommunerna hade vänstermajoritet, 25 procent (27 stycken) högermajoritet och 13 procent (14 stycken) majoritet bestående av båda blocken.

När Skolverket tittade på det omvända, det vill säga på styret i de kommuner som uttryckt sig positivt om friskolorna, blev bilden en annan. Då var 15 procent (5 stycken) av vänstermajoritet, 76 procent (25 stycken) av högerma-

49. Nätverket SOS i *Dagens Nyheter*, 22 dec 2000.

50. Håkansson 2001.

51. Skolverket 2001.

52. Ibid.

53. Ekelund 2002.

54. Emilsson 2001.

joritet och 9 procent (3 stycken) av båda blocken.

Kerstin Tägtström, biträdande verksamhetsdirektör på barn- och ungdomsenheten i Norrköpings kommun, sade i november 2000 till *Dagens Nyheter*:

*Men alla våra egna skolenheter har dragit åt svångremmen åtskilliga håll, och bristerna blir värre när Kunskapsskolan plockar elever från olika skolor i kommunen, eftersom det krävs större omorganisationer för att få ned kostnaderna. Det skulle inte vara trovärdigt om en kommun som inte klarar ekonomin i sina egna skolor ställde sig positiv till att betala tomma platser på de kommunala skolorna samtidigt som man betalar för barnen i friskolan.*⁵⁵

Kommunen har ett antal heltidsanställda lärare, lokalkostnader och gjorda investeringar. Det är självklart att det kan bli problem om eleverna, och därmed intäkterna, slutar komma. Men det är inte riktigt sant att de fristående skolorna äventyrar kommunernas ekonomi. Kommunen har exempelvis möjlighet att söka omställningsbidrag för lokaler som inte används. En möjlighet som de fristående skolorna helt saknar.⁵⁶

I en studie av kommunala och fristående skolor konstateras att den kommunala gymnasieskolan dessutom ingår i en kommunal organisation, vilket ger tillgång till juridisk, ekonomisk, pedagogisk och social expertis. Kommunen har också stordriftsfördelar när det gäller upphandling av städning, skollunch, inköp av inventarier och skolmaterial.⁵⁷ Det betyder att den skolpeng som den fristående skolan får – och som grundas på det som en kommunal skola betalar – ger mindre för pengarna. Och att kommunen sparar på sina resurser.

Det är dessutom så att de lärare som börjar jobba på Kunskapsskolan inte alltid ser de kommunala skolorna som alternativ. Tomas Ekholm som i dag är skolchef på Kunskapsskolan i Skärholmen i Stockholm hade bestämt sig för att sluta som lärare när han fick ett samtal från den person som då var skolchef.

– Jag kände att jag ville arbeta enligt de modeller som fanns i de nationella styrdokumenterna för skolan i Sverige. Jag ville jobba i lag, samarbeta och göra undervisningen mer individuell. Men det var långt ifrån så i de kommunala skolor där jag jobbade. Därför slutade jag som lärare.

När han kom i kontakt med Kunskapsskolan kände han lusten igen. Där fanns tydliga krav på att det arbetssätt som läroplanen talde om skulle följas. Där fanns modeller för utvärdering utifrån målen. Lönen sätts till exempel efter hur bra en lärare följer arbetsmodellen.

– Det målmedvetna arbetet gör att vi har lyckats närma oss barnen. Långa samtal varje vecka skapar personliga relationer till de flesta. Det gör oss till människor i barnens ögon och tvärtom. Vi är inga anonyma figurer, vilket förändrar deras förhållningssätt till oss och till hela skolan.

Närheten skapar respekt för helheten, som gör att man slipper en massa klotter och förstörelse.

55. Gripenberg & Jällhage 5 nov 2000.

56. Lindholm 2002.

57. Ibid.

Ibland kan man tycka att kommunernas agerande är irrationellt. Enligt ekonomen Stefan Fölster kan en friskola ge en region ökad tillväxt, något som ger kommunen bättre ekonomi. Det finns ett starkt samband mellan privat drift av kommunal verksamhet och ekonomisk tillväxt. Dessutom finns ett samband mellan ökad andel entreprenader och antal nya företag, samt mellan entreprenader och antal sysselsatta. Det finns dessutom ett samband mellan många företag och höga förvärvsinkomster.⁵⁸

Dessutom är det, som tidigare konstaterats, kommunens bristande effektivitet som skapar plats för de vinstdrivande friskolorna. Om kommunens skolor drevs smartare skulle skolpengen sjunka, precis som marginalen för friskolorna. Om kommunen förvaltade skattebetalarnas pengar bättre skulle inte behovet av alternativa lösningar finnas.

Fler fria alternativ ger alltså bättre ekonomi, ett friskt näringsliv och fler jobb. Dessutom stiger lönerna, vilket ger ökad konsumtion och högre skatteintäkter för hela kommunen. Det borde betyda att kommunens politiker skulle ta emot friskolor med glädje, eftersom de förbättrar för kommunens invånare. I stället sätter de sig på tvären. Kanske beror det på att de själva förlorar inflytande, positioner och makt om vi som medborgare själva får välja.

Visst förekommer det en del gnäll, men överlag har de flesta lokala politiker, från båda lägren, en stabil och positiv inställning till privat drift inom den kommunala verksamheten. Nästan alla politiker i en studie som Demoskop har gjort åt Svenskt Näringsliv instämmer helt eller delvis i att verksamheten stimuleras av att utsättas för konkurrens. De anser också att entreprenörer ofta tillför nya idéer om hur verksamheten ska utformas. En majoritet anser att entreprenader bör användas mer än i dag.⁵⁹

58. Fölster 2001.

59. Ibid.

”Kvaliteten är dålig”

Samtidigt som kritiker klagar över att kommunernas skolor tappat elever – och därmed pengar – när friskolor etablerar sig på orten, kritiserar skolorna för att ha sämre kvalitet. Ett resonemang som innehåller en motsättning. Varför skulle eleverna välja skolorna om de är så usla?

Våren 2002 lät *Aftonbladet* Skolverket göra en granskning av drygt 400 friskolor. Resultatet blev rubriken ”En friskola av fem missköts”. Bristerna finns i att skolorna saknar gymnasalar eller hemspråksundervisning. Personalens ansvar anses luddigt eller också kränks elever genom bestraffningar som strider mot skollagen. Den vanligaste kritiken gäller att skolorna stänger ute elever genom att ta ut elevavgifter eller att inte ta emot barn med handikapp.⁶⁰ Samma granskning tycks däremot inte ha gjorts av de kommunala skolorna.

När *Expressen* granskade friskolor hösten 2001 lät det så här:

*Mindre klasser och bättre lärare. Det är myten om friskolorna och allt fler söker sig till fristående skolor för att komma undan den kommunala skolans problem. Men verklighetens friskolor är precis tvärtom: fler obehöriga lärare och ofta färre lärare per klass.*⁶¹

Också politikerna är misstänksamma. I regeringens direktiv för utredningen om icke vinstdrivande aktiebolag står det att det kan finnas risk för att de kvalitetskrav som bör ställas på verksamheten inte upprätthålls om vinstintresset blir alltför dominerande.⁶² Det framgår inte varför det med nödvändighet behöver bli så.

Men har kritikerna rätt? Och spelar det någon roll om de har det?

– Friskolorna driver upp tempot på skolutvecklingen. De kommunala skolorna tvingas se över sitt arbetssätt och sin pedagogik, menar Tomas Ekholm, skolchef på Kunskapsskolan i Skärholmen i Stockholm.

– Investeringarna och aktiebolagsformen är inte nödvändiga, men gör det möjligt att bryta sig ur det gamla systemet och göra något man tror på, menar Lena Rockberg som är lärare på Kunskapsskolan i Skärholmen.

Antalet elever per lärare är ungefär lika stort i de kommunala grundskolorna som i de fristående. Däremot är andelen behöriga lärare, det vill säga lärare som har pedagogisk högskoleutbildning, generellt lägre i fristående skolor än i kommunala. I kommunala grundskolor var andelen 82,5 procent läsåret 2001/02, jämfört med 68 procent i de fristående samma läsår. På gymnasiet är relationen 81 procent mot 54 procent behöriga lärare i fristående gymnasieskolor.⁶³

60. Holmqvist & Lindham 2002.

61. Zakai & Fagerlund 2001.

62. Direktiv till utredning om icke vinstdrivande aktiebolag.

63. Skolverket 2002.

Det genomsnittliga meritvärdet⁶⁴ för alla elever i årskurs nio våren 2001 var 202,9. För elever i fristående grundskolor var meritvärdet 227,5. Alltså betydligt högre. I gymnasieskolan var den genomsnittliga betygspoängen för samtliga elever 13,7 våren 2001. För elever som gick ut från fristående gymnasier var genomsnittet 15,8 och i landstingskommunala 12,6. Genomsnittet i kommunala gymnasieskolor var detsamma som genomsnittet för hela gymnasieskolan, 13,7.⁶⁵

Andelen elever som kvalificerade sig till högskolestudier var 85 procent våren 2001. I de fristående skolorna var andelen 93 procent.⁶⁶ Det är vanligare med små enheter i de fristående skolorna. Cirka 40 procent av alla verksamma har mindre än 50 elever. Motsvarande siffra för den kommunala skolan är 14 procent. 60 procent av eleverna i fristående grundskolor och 25 procent av eleverna i kommunala skolor går i skolor med färre än 200 elever.⁶⁷

VARFÖR BÄTTRE RESULTAT?

Resultaten ser bättre ut för de fristående skolorna än för de kommunala och landstingskommunala. Men det är inte så enkelt som att friskolorna automatiskt är bättre eller ger bättre kunskaper. Generellt är resultaten bättre i de större städerna – både för kommunens skolor och de fristående, och där är de fristående skolorna vanligare. Dessutom erbjuder de fristående skolorna bara de mer kvalificerade programmen på gymnasiet, vilket kan göra att betygsgenomsnittet höjs. Det finns alltså förklaringar till att resultaten är bättre, men det är inte säkert att det bara är dessa yttre faktorer som gör att elever i fristående skolor får bättre betyg än andra. Självklart kan det faktiskt vara så att dessa skolor är bättre.

Men på detta ser Skolverket med skepsis. I sin granskning av betygsättning vid fristående skolor varnade man för betygsinflation på grund av bristande genomskinlighet (bristfälliga kriterier). "Till osäkerheten bidrar också bristande kunskaper hos en del lärare om nuvarande betygssystem, ensidig fokusering på höga betyg från elevers och föräldrars sida."⁶⁸ Vad man antyder är att betygen i de fristående skolorna är högre än i de kommunala. Inte på grund av att elevernas intresse för betyg leder till att de arbetar hårdare, utan att deras intresse för betyg leder till att lärarna sätter höga betyg utan grund. Hur ska man annars tolka ordet inflation?

Kvaliteten på Kunskapsskolan verkar vara god. De elever som i våras gick ut årskurs nio från Kunskapsskolan i Norrköping, Skärholmen och Täby (de skolor i koncernen som hade elever som slutade nian) hade bättre betyg än de elever som gick ut landets kommunala skolor. Andelen med betyget mycket väl godkänt, MVG, var 14 procent högre än i den kommunala skolan. Det statistiska

64. Summan av elevens sexton högsta betyg.

65. Maxpoängen är 20,0.

66. Skolverket 2002.

67. SOU 2001:12.

68. Ekholm & Lindqvist 2002.

underlaget är dock litet. Kunskapsskolans hundra avgångselever har jämförts med över hundra tusen kommunala avgångselever.⁶⁹

En enkät som skickades ut till elevernas föräldrar i januari 2001 visade att dessa var mycket nöjda med samarbetet mellan hem och skola, vilket innebär att nästan alla kände sig välkomna att delta i verksamheten och kunde framföra synpunkter till skolans medarbetare. 92 procent av föräldrarna svarade att deras barn trivdes i skolan. 90 procent var nöjda med skolans lärare och drygt tre av fyra trodde att lärarna gav eleverna tillräckligt med stöd och hjälp i skolarbetet.⁷⁰

Betygsnivåer i sig tycker Anders Hultin inte säger så mycket om skolans roll i det som eleven presterar.

– Ofta kan resultaten bero på hemförhållanden. Vår stegmodell visar i stället vilken kunskapsresa eleven har gjort på vår skola.

Det kvalitetssystem som Kunskapsskolan använder internt är inte främst betyg, utan den egna stegmodellen. När eleverna börjar i någon av Kunskapsskolans skolor görs en analys av deras kunskaper i olika ämnen. Eleven place-
ras in på en skala från 0 till 35. De som uppnått det högsta steget när de går ut nian får betyget MVG, det vill säga mycket väl godkänt.

Kunskapsskolans stegmodell är inte bara ett sätt att mäta elevens prestationer, utan lika mycket lärarnas eller den enskilda skolans. Lärarlönerna är kopplade till hur väl eleverna avancerar. Anders Hultin ser kvalitetskontrollen som något av det positiva som följer av att skolan har krav på sig att gå med vinst.

– Jag ser inga andra vägar till att skapa vinst än att hålla hög kvalitet, säger han. Det skulle kanske fungera tillfälligt, men på lång sikt är det omöjligt att inte ge eleverna en bra skolgång.

Orsaken till att hög kvalitet leder till vinst tror han ligger i att elever och föräldrar som valt Kunskapsskolan är flyktiga. De har en gång valt att välja, vilket ofta betyder att de ständigt är beredda att ompröva sina beslut och byta skola.

KONKURRENS LYFTER

Forskningen visar att det inte finns några större skillnader i kvalitet och effektivitet mellan vinstorienterade företag, non-profitföretag och offentliga utövare av sjukvård och utbildning. Om det finns skillnader visar de att de företag som tar ut vinster har högre effektivitet. Det beror delvis på att de som har för höga kostnader eller för låg kvalitet endera tvingas effektivisera eller avveckla sin verksamhet.⁷¹ Detta visar de båda nationalekonomerna Mattias Lundbäck och Lars Söderström i rapporten *Vinsten som drivkraft*, där över hundra forskningsrapporter har granskats. Ett viktigt resultat var också att kvaliteten ökade i alla skolor i det område där en privat skola etablerats. Konkurrensen mellan skolorna gjorde att alla blev lite bättre.⁷²

När Svenskt Näringsliv frågade föräldrar som gjort ett val mellan kommunal och fristående skola, var i princip alla nöjda. Men barn och föräldrar som valt

69. www.kunskapsskolan.se

70. www.kunskapsskolan.se

71. Söderström & Lundbäck 2000.

72. Ibid.

friskola var i större utsträckning mycket nöjda. En majoritet av föräldrarna till barn i friskola tyckte att samarbetet mellan skolan och hemmet fungerade bra. I den kommunala skolan var det bara var tredje som tyckte så.⁷³

Nyckeln till en bra skola är skolchefen, tror Anders Hultin.

– Om skolchefen kan skapa en bra arbetsmiljö där lärarna känner sig motiverade, då uppnås hög kvalitet. Skolchefen måste ha fokus på resultaten och prioritera. Ofta hänger det ihop. Den som är bäst på att skapa kvalitet är också bäst på det ekonomiska, säger han.

– Vår idé är att sälja en tjänst som är så bra att kunderna vill komma, säger Per-Arne Sterner, skolchef på Kunskapsskolan i Nyköping.

Det verkar vara så att eleverna generellt är nöjda med skolorna och dess arbetsformer, men missnöjda med materialtillgången. Färre instämmer i att de tycker att skolan har tillräckligt med hjälpmedel, till exempel datorer och böcker, att lärarna fanns till hands när de behövde dem, samt att skolans IT-system fungerar tillräckligt bra, än i allmänna frågor om trivsel.⁷⁴

– Vi har en dator per fem barn. Men vårt arbetssätt kräver ofta datorer, vilket kan betyda att vissa inte får plats när de vill, säger Per-Arne Sterner på Kunskapsskolan i Nyköping. Men jag har aldrig varit med om att den kommunala skolan ens haft några mål kring datortätheten, som vi har här. Där köper man om det blir pengar över.

Anledningen till att Kunskapsskolan kan ta ut vinst ligger bland annat i att man begränsar antalet kvadratmeter genom att använda lokalerna mer effektivt. Man försöker också använda datorer i stället för böcker och upphandla smartare.

– Vi undviker också alltför många bredvidtjänster, säger Per-Arne Sterner. Som sykonsejnter, vaktmästare och administratörer. I stället köper vi de tjänsterna när de behövs. Vi drar inte ner på det som är viktigt.

NYA ARBETSSÄTT

Många skräms också av att de fria skolorna är kreativa i sin utformning av undervisningen. Friskolorna gör inte som man ska göra, menar kritikerna. Orsaken till detta hittas ofta i vinstintresset.

Alla Kunskapsskolans elever läser exempelvis praktiska ämnen på Kunskapsgården i Dalarna. Under cirka en vecka per termin läser elever från alla skolor hemkunskap, idrott, naturkunskap, bild och slöjd. För Kunskapsskolan är samordningen ett sätt att skapa nytänkande och lönsamhet i verksamheten. Detta kallade den dåvarande skolministern Ingegerd Wärnersson en "feltolkning av kursplanen", i en artikel i *Dagens Nyheter* i november 2000.⁷⁵

– Vi såg andra möjligheter än att investera i dyra trä- och metallslöjdssalar i skolorna. Men målet med Kunskapsgården är också ett sätt att fostra eleverna i självständighet. Det har en social dimension, säger Anders Hultin.

73. Ericsson 2001.

74. Kvalitetsredovisningar för Kunskapsskolan.

75. Gripenberg & Jällhage 8 nov 2000.

Kommunpolitikerna i Landskrona – som i en skrivelse hävdade att de skulle förlora tio miljoner per år om Kunskapsskolan kom till staden – hävdar också att Kunskapsskolans lösning kommer att utesluta vissa flickor från skolan. De som inte får lov att sova borta, på grund av sin kulturella bakgrund, kan således inte välja Kunskapsskolan. Det är "helt oförenligt med vår syn på jämlikhet", skriver kommunalrådet.⁷⁶ Man undrar vad politikerna anser vara viktigast, pengarna eller principerna.

Det finns en rädsla för det nya som friskolorna för med sig. Å ena sidan klagar motståndare över att skolorna inte behövs, eftersom de är alltför lika de kommunala skolorna. Å andra sidan vänder de sig mot de annorlunda lösningar som de fria skolorna hittar på.

Också Kunskapsskolans utformning som koncern över kommungränserna väcker oro. Ett sätt att undvika förluster i skolkoncernen är att låta lönsamma skolor bidra till skolor som ännu inte hunnit bli det. Detta har man på vissa håll protesterat mot. Oppositionsrådet Erik Nilsson i Stockholm lämnade in en begäran till stadsjuristen om granskning. Han hävdade att Kunskapsskolans planer på att överföra pengar mellan sina skolor strider mot kommunallagen:

*Jag anser att det är av stor principiell betydelse om Stockholms kommun med sin skolpeng i praktiken kan betala skolgången för elever i andra kommuner där Kunskapsskolan etablerar sig.*⁷⁷

Hos de friskolor som inte är aktiebolag är insynen inte reglerad enligt offentlighetsprincipen, vilket betyder att öppenheten är mindre. Detta har motståndare till friskolor vänt sig emot. "Skattefinansierade skolor säljs ut till privata intressen utan insyn"⁷⁸, skriver Nätverket socialister för offentlig sektor exempelvis.

Detta är inte helt korrekt. Kunskapsskolan och andra skolor som drivs som aktiebolag har full insyn i sin verksamhet, eftersom de lyder under aktiebolagslagens redovisningsskyldighet till Patent- och registreringsverket.⁷⁹ På verkets hemsida kan vem som helst gå in och titta på årsredovisningarna.⁸⁰

LO antar att de företag som finns inom skolbranschen ser vinsten som ett mål i sig. Det lämpar sig inte att sådana företag driver skolor därför att "allt arbete i skolan måste utgå ifrån individuella behov där det mänskliga mötet är grunden för kunskap och personlig utveckling".⁸¹ Varför ett företag som Kunskapsskolan – som faktiskt arbetar med individuell pedagogik och många personliga möten – inte skulle kunna hantera detta är oklart. Att vinstkravet står i vägen tas helt enkelt för givet.

Det är högst troligt att vissa friskolor kommer att fungera dåligt. Eleverna kommer att få usel undervisning och skolor kommer att få läggas ned på grund

76. Landskrona Direkt 2002.

77. Järlhage 2000.

78. Nätverket SOS 2000.

79. SOU 2001:12, kap 8.

80. se www.prv.se

81. Lindberg Elmgren 2001.

av dålig koll på ekonomin. Så är det. Men det är inte konstigare än att det finns dåliga skolor även i det kommunala systemet. Också där finns medelmåttiga lärare och slitna skolböcker, äcklig skolmat och gammalmodig pedagogik. Dessutom kontrolleras inte de kommunala skolorna i samma utsträckning som de fristående. Riksdagens revisorer och Riksrevisionsverket har kritiserat den kvalitetsgranskning Skolverket gör.⁸² Kommunens skolor ska granska sig själva genom kvalitetsutvärderingar, vilket självklart är komplicerat.

Ofta förs debatten om vinsten i skolan enbart utifrån friskoleperspektivet, inte utifrån alternativet. Den moderate riksdagsledamoten Sten Tolgfors skriver i en motion:

*Socialdemokraterna talar om att införa en ny bolagsform för skolor, som skulle vara av non-profit-karaktär. Av någon anledning anser regeringen att det är fult och fel om skolverksamheter går med vinst. Däremot funderar man inte på att stifta lag som förbjuder kommunala skolor och skolförvaltningar att göra underskott, det vill säga förbruka mer pengar än man har rätt till.*⁸³

Kanske är det därför andelen elever som lämnar grundskolan utan fullständiga betyg bara ökar och ökar. I dag är det var fjärde elev som inte blir godkänd i ett eller flera ämnen. 1998 var det var femte.⁸⁴ Utvecklingen går snabbt framåt. Eller ska man kanske säga bakåt?

Forskning visar att det inte finns något tydligt samband mellan resurser och resultat i skolan. Det är viktigare hur resurser används än hur stora de är. Kvaliteten avgörs av exempelvis lärarna eller skolans organisation. Att skolpengen är olika hög i olika kommuner – skillnaderna är stora – beror säkerligen på att kommunerna är olika effektiva.⁸⁵ I internationellt perspektiv kostar svensk skola mycket per elev, samtidigt som studier tyder på att svenska elever inte presterar bättre än andra.⁸⁶

Vitsen med frihet och konkurrens är att elever och föräldrar ges möjlighet att göra exit om skolan är dålig. I det kommunala systemet är det lika för alla. Där prövas sällan nya idéer, varken de som kunde ha blivit bra eller de som kunde ha blivit dåliga. I ett fritt system med mångfald kan man välja en annan skola när ens egen inte håller måttet. Där är det den enskilda människan som bestämmer. Där har vi makten, inte politikerna.

Anders Hultin på Kunskapsskolan drivs av viljan att förändra synen på lärande i den svenska skolan. Hans nästa projekt kan vara att skapa distansutbildning för elever i glesbygd, så att också de kan få ta del av det annorlunda sätt att lära ut som finns i Kunskapsskolan. Redan i dag har fyra tjejer, som sjunger i ett band och är mycket ute på turné, givits möjlighet att plugga på avstånd. Deras skivbolag har dessutom anställt en egen lärare till dem.

– Skolan måste frigöra sig från de gamla formerna. Vi är inte rädda för att vara först.

82. Sandström 2002.

83. Tolgfors 2001/02..

84. Ekelund 2002.

85. Sandström 2002.

86. Sandström & Bergström 2001.

Slutsatser

Så tillbaka till rapportens huvudfråga. Är de personer som startar vinstdrivande friskolor kapitalister eller idealister? Sannolikt finns svaret någonstans mitt emellan. De är varken det ena eller det andra. Kanske är de ett slags entreister.

Ordet entreist är mitt eget och har inget egenvärde, utan ger bara namn åt ett fenomen. Det är ett sätt att fånga den typ av entreprenör som har som mål att starta något nytt, att vara dörröppnare – en entre – till framtidens lösningar. I begreppet entreprenör ryms för många också strävsamma, och många gånger framgångsrika, frilansskribenter, rörmokare och hårfrisörer, det vill säga grupper av företagare som verkar inom ett traditionellt område. Entreisten är i relation till den gruppen ett glittrande premiärlejon.

Entreisterna brinner för sin sak, men vill samtidigt tjäna pengar, eller i varje fall inte förlora, på sin verksamhet. De tror på marknadens dynamiska egenskaper och vill använda sig av dem för att utveckla en tanke.

När kapitalisten mest tänker på att tjäna pengar och idealisten helst vill undvika att blanda in pengar över huvud taget, står entreisten vid sidan om. Kapitalisten har inte alltid förmåga att tänka nytt eller gå från ord till handling, medan idealisten ofta inte har nog starka incitament för att forma sina drömmar till maximal framgång. Entreisten använder sig av vinstkrav och konkurrens för att förändra det befintliga och skapa en kvalitativ och innovativ verksamhet. Pengarna och vinsten har inget egenvärde, men väl en viktig funktion, eftersom de ger förutsättningar och mäter omvärldens reaktioner. Om man inte gör vinst bör produkten förbättras, om vinsten är god är det ett tecken på att man har lyckats.

I dag kan man säga att de företagare som befinner sig i skolsektorn ofta är entreister. Peje Emilsson har exempelvis satsat mycket pengar i Kunskapskolan, utan att ha några krav på vinst den närmaste tiden. Han vill bryta mark och skapa något nytt. Han vill visa att det går. Han brinner starkt för idén om en skola som stimulerar. "Det finns ett gemensamt samhällsintresse i att ge alla en lika bra start i livet", säger han.

Vittras VD Stig Johansson säger att man har en policy om att inte skapa nya monopol "eftersom vi tror på mångfald".⁸⁷

Vinsten är i det sammanhanget en slags betygsskala, där god vinst betyder att verksamheten går bra, och tvärtom. Med i tanken om det nya finns konkurrens som ett sätt att göra skolan bättre, mer innovativ och intressant. Det faktum att man tävlar om eleverna är det som gör både Kunskapsskolan och de kommunala skolorna effektivare och bättre för barn och lärare.

Vinst är ett tecken på att man klarat att tyda marknaden bättre än sina konkurrenter. Om alla skolchefer visste exakt vad elever och föräldrar önskade, vilken typ av skola de ville ha och av vilken kvalitet, och dessutom lyckades leverera precis detta, då skulle inget företag kunna göra vinst. Vinsten kommer ur det faktum att kommunen sköter förvaltningen av våra skattepengar på ett

87. Halldestam 2002.

dåligt sätt och inte ger oss det vi efterfrågar. Skolpengens nivå är så hög att fria företag kan driva skola minst lika bra och ändå tjäna pengar. Om politikerna var lika duktiga som skolentresterna på att driva skola skulle det saknas möjligheter att göra vinst i skolans värld.

Entreisten är ganska lik en småföretagare. De flesta småföretagare startar inte eget för att bli rika, bara 17 procent säger att de blir företagare för att tjäna pengar.⁸⁸ I stället vill de ofta förverkliga en idé, en dröm. Ibland är drömmen att få arbeta på ett annat sätt, med ökad frihet och ökat självbestämmande, ibland är drömmen att gå ifrån det invanda och pröva en ny produkt, tjänst eller form. Den sistnämnda sortens företagare närmar sig entreisten, som kombinerar en idé med förmågan och viljan att använda marknadens dynamiska egenskaper för att skapa ett starkt och attraktivt koncept.

Målet för entreisten är inte heller att bli rik. Han eller hon är beredd att satsa för att prova. Entreisten köper den rätt på menyn han aldrig tidigare smakat, med risk för att ha lagt ner tvåhundra spänn på en oätlig sörja. Hon vill utmana och visa att det går att göra annorlunda. Han är nyfiken. Marknadsekonomin och friheten är både hennes verktyg och en del av hennes dröm.

”Jag är en eldsjäl. Jag har en idé om hur skolan kan bli bättre, jag ser möjligheten att göra något bra”, säger Anders Hultin.

Entreisten har också vissa likheter med äventyrare som Göran Kropp och Ola Skinnarmo. De har varit duktiga på att dra in pengar, marknadsföra sig själva och samtidigt utmana och gå i spetsen för något nytt. De har velat erövra och upptäcka nya världar. Målet är inte att tjäna pengar, men rymlig sponsring ger utrymme för att bestiga nya berg och trampa upp alldeles egna fotspår i stället för att gå i någon annans. Det vill entreisten också göra. Kapitalisten däremot skulle inte hitta berget, medan idealisten skulle cykla till Himalaya utan att en enda människa visste om och kunde inspireras av prestationen.

På samma sätt som entreisten befinner sig mellan kapitalisten och idealisten befinner hon sig också mitt emellan egoisten och altruisten. Egoistens handlingar gynnar krasst sett bara henne själv, medan altruistens handlingar bara gynnar andra. Entreistens handlingar gynnar både och. Både honom själv och andra.

Inget annat system har lyckats så väl med att ge oss människor såväl yttre som inre tillväxt som konkurrens och marknadsekonomi. Vi har i dag kylskåp, radioapparater, datorer och ”functional food”. Vi är välutbildade och har tid att gå på kurs i spanska, teater eller qi gong. Vi reser utomlands och möter nya kulturer och sätt att tänka. Västlandet är inte en konsekvens av politiska beslut och styrning utan resultatet av en fri ekonomi, där vi frivilligt handlar med varor och tjänster. I konkurrensen utvecklas och förfinas produkter och tankar. Vi ser avancerade funderingar kring kognitiv beteendevetenskap. Vi ser aerobicskor med luftkuddar. Genom våra val i butikerna bestämmer vi vad vi vill ha. Och vi får det.

Friskolorna och affärsmässighetens intåg i skolvärlden skrämmer många människor. Man är rädd för att konkurrensen får negativa följder, som segregation eller dålig ekonomi för kommunerna. En del invänder mot att en så kom-

88. *Äntligen* 18! 2002.

plicerad och viktig tjänst som skolan ska hanteras på marknaden. De tror att friskolor bara blir till för de rika.

Men på samma sätt som Joseph A Schumpeter talade om kreativ förstörelse tar jag i den här rapporten upp frågan om kreativ segregation. Det finns anledning att tro att utvecklingen inom skolan går från konservativ segregation – där eleverna stelnar i de roller de fötts in i – till kreativ segregation, det vill säga en uppdelning som leder till en förbättring för alla.

Visst kan det hända att de som inte passat i den kommunala skolan på grund av att de tillhör ett slags elit, väljer friskolor och att man därmed delar upp människor. Men så sker redan i dag, när de välbeställda köper hus på rätt adress så att deras barn ska hamna i den bästa skolan. Och exemplet Kunskapsskolan visar att det snarare är de annorlunda än de bästa som flyr den kommunala skolmiljön.

Tack vare att skolvalet är fritt är det i dag lättare att lösgöra sig från dåliga miljöer. Vem som helst kan trycka på ånger-knappen och få en ny chans, i en ny skola. Även de dåliga skolorna kommer att behöva förbättras i en sådan dynamisk miljö. Om man inte håller måttet tvingas man lägga ner. Den regeln gäller både kommunala och fria skolor.

Kanske kommer hela den gamla kommunala skolan att få begravas, och frågan är om det är negativt. Schumpeters begrepp kreativ förstörelse kan användas för fenomenet att en gammal, invand "industri" som den kommunala skolan, slås ut, vilket under en period ses som förfärligt. Men i slutändan har det nya funnit sig tillrätta och ger oss något bättre än det vi tidigare hade. Även de förnyade kommunala skolorna kan komma att bli mönsterskolor. "Friskolorna driver upp tempot på skolutvecklingen", säger Tomas Ekholm på Kunskapsskolan i Skärholmen. Han hade själv övergivit tanken på att jobba som lärare, eftersom de kommunala skolorna han jobbat på inte fungerade. Men ett telefonsamtal från Kunskapsskolan fick honom tillbaka igen.

Kampen för den kommunala skolan är i sig obegriplig. Det borde inte spela någon roll om skolan drivs av aktiebolag, föräldra- eller personalkooperativ, stiftelse eller politiker. Målet för medborgare och politiker måste rimligen vara att skapa en skola som ger varje ung människa de allra bästa kunskaperna och förutsättningarna för ett bra liv.

I dag drejar entreister i skolvärlden fram ett nytt slags skola. I förlängningen kommer dagens entreister att försvinna till nästa projekt, eller gå in i en mer traditionell entreprenörroll. Sannolikt kommer då andra entreister, med friska idéer som överträffar de gamla, in på skolområdet. För så länge det råder konkurrens och genomskinlighet i skolans värld kommer den bästa idén att vinna.

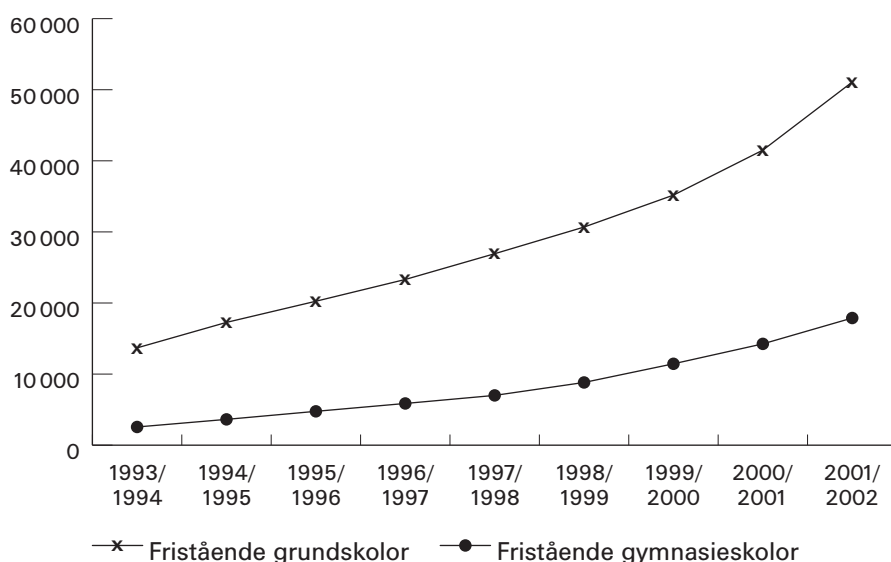
Bilaga 1: Fakta om friskolor

I Sverige har det funnits privata skolor under hela 1900-talet. Den stora boomen kom när den borgerliga regeringen hade infört skolpengen 1992. Då fick eleverna möjlighet att själva välja skola, var de ville, och kommunen fick betala. I dag har Sverige en av världens mest konkurrensutsatta skolor, enligt forskaren Fredrik Bergström på Handelns utredningsinstitut.⁸⁹

I juli 1997 ändrades villkoren för bidraget till friskolorna. Förut hade de fått 75 procent av det kommunen betalar per elev i genomsnitt. Nu fick de hela beloppet. Detta banade väg för fler aktiebolag som ägare till friskolor.⁹⁰

Fram till den 1 januari 2003 får gymnasieskolorna även ta ut terminsavgift för speciella kostnader.⁹¹ Maxbeloppet är cirka 5 500 kronor.

Totalt drygt 51 000 elever studerade på fristående grundskolor och cirka 18 000 på fristående gymnasieskolor under läsåret 2001/02. Här ser man ökningen under 90-talet och fram till nu:⁹²

89. Forsberg 2001.

90. Halldestam 2002.

91. Forsberg 2001.

92. www.skolverket.se

Det finns cirka 1 500 godkända fristående skolor i Sverige.⁹³ Av dessa är vissa vilande och vissa godkända för start läsåret 2003/04.

Godkända skolor⁹⁴

Skolkategori	Antal
Motsvarande förskoleklasser	417 st
Motsvarande grundskola	672 st
Motsvarande gymnasieskola	309 st
Motsvarande gymnasiesärskola	24 st
Motsvarande särskola	52 st
Totalt	1 474 st

Friskolorna delas in i sex kategorier: speciell pedagogik, allmän, konfessionell, språklig/etnisk, speciell ämnesprofil och övriga. Så här har grundskolorna fördelats sedan mitten av 90-talet:

Antal verksamma fristående grundskolor per inriktning:⁹⁵

	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002
Speciell pedagogik	83	91	102	110	121	135	152	165
Allmän	55	64	69	83	105	121	149	177
Konfessionell	45	45	49	54	56	55	59	63
Språklig/etnisk	16	18	21	21	18	17	22	24
Speciell ämnesprofil	5	6	9	10	13	17	19	24
Övriga	4	5	7	8	8	17	17	23
Internationell	6	6	6	7	7	7	7	7
Riksinternat	3	3	3	3	3	3	3	3
Totalt	217	238	266	296	331	372	428	486

En fristående skola kan drivas av enskilda fysiska och juridiska personer. Den vanligaste huvudmannaformen bland grundskolor är i dag aktiebolag. Drygt en tredjedel av friskolorna på grundskolenivå drevs så 2001. Ideella föreningar drev cirka 22 procent, ekonomiska föreningar 20 procent och stiftelser 16 pro-

93. Läst i Skolverkets databas 4 december 2002.

94. www.skolverket.se

95. www.skolverket.se

cent. Cirka 6 procent drevs av enskilda näringsidkare och 2 procent av handelsbolag.⁹⁶ Det verkar bli allt vanligare att skolor drivs av aktiebolag. En sökning i Skolverkets databas den 4 december 2002 visar att hälften av huvudmännen i dag är aktiebolag.⁹⁷

Många driver bara en enskild skola. Kunskapsskolan, John Bauergymnasiet och Vittra är exempel på koncerner, som har flera skolor i sitt bolag.⁹⁸

Skolan och kommunen kommer tillsammans överens om hur stor bidraget till varje skola ska vara. Beräkningen görs utifrån hur mycket varje elev kostar i genomsnitt i en kommunal skola. Om skolan och kommunen inte kommer överens ska kommunen betala ett belopp per elev och program som utbildningsdepartementet räknat fram.⁹⁹

96. Fredander 2001.

97. Sökningen är gjord för samtliga skolor, det vill säga gymnasieskolor, grundskolor, särskolor, förskolor och så vidare. En och samma skola kan driva verksamhet på flera nivåer.

98. www.skolverket.se

99. SOU 2001:12, kap 9.

Bilaga 2: Fakta om Kunskapsskolan

Kunskapsskolan är en friskola som funnits i Sverige sedan höstterminen 2000. Närmare 4 500 elever går i någon av Kunskapsskolans 16 skolor under läsåret 2002/2003.

Grundskolor för årskurs 6–9 finns etablerade i Botkyrka, Enköping, Enskede, Nacka, Norrköping, Skärholmen, Tyresö, Täby och Västerås. Från hösten 2002 finns också skolor i Kista-Akalla, Lund, Nyköping och Ystad. Dessutom finns Kunskapsskolans Resursskola som vänder sig till ungdomar med olika typer av inlärningssvårigheter. Kunskapsskolan driver också gymnasier i Norrköping och Orminge.

Skolan finansieras med pengar från kommunerna via skolpengen, och tar inte ut några elevavgifter. Däremot tog man under en period ut en anmälningsavgift om 150 kronor per elev.

Huvudman för skolorna är Kunskapsskolan i Sverige AB. Kunskapsskolans huvudägare är Peje Emilsson, som äger cirka 60 procent av bolaget. Övriga ägare är Anders Hultin, Skandia och Stockholms Handelskammare som äger vardera 5,4 procent, GW Fast. AB som äger 4,3 procent, IT-Provider med 2,5 procent och Investment AB Öresund som äger 3,1 procent. Övriga ägare har 17,6 procent, varav ledningen 6,1 procent. Alla skolchefer äger optioner i företaget.

Vintern 1999–2000 genomfördes en nyemission som gav 35 miljoner kronor. I januari 2001 genomfördes en nyemission om 25 miljoner kronor från befintliga ägare. I februari 2002 genomfördes en emission om 15 miljoner kronor.

Vinstkravet i Kunskapsskolan är mellan 5 och 7 procent. Siffran är uttryck för en avvägning som gjorts när det gäller vinstpotentialen utslaget som ett genomsnitt både över tid och över olika kommuner och därmed ersättningsnivåer.

– Nivån är klart anständig och realistisk enligt vår egen uppfattning. I synnerhet om man betänker vilka investeringar som krävs för att få snurr på verksamheten, menar Anders Hultin.

Men än så länge går inte Kunskapsskolan som helhet med vinst. Vissa skolor går på plus, men dessa pengar investeras ofta i nyetableringar, vilket gör att resultatet som helhet blir negativt. Från och med nästa verksamhetsår, som sträcker sig över läsåret 2003/04 räknar företaget med att gå med 6 miljoner i vinst. Någon gång ska Kunskapsskolan etableras på börsen, men det är inte bestämt när.

Styrelsen består av:

Peje Emilsson, styrelseordförande i Kunskapsskolan, ägare och VD i Kreab.

Anders Hultin, VD Kunskapsskolan.

Nils Lundgren, samhällsekonomisk rådgivare åt Merita Nordbanken.

Mats Qviberg, VD och delägare i Investment AB Öresund.

Gunnar Wirström, VD för Nacka Värmdö Posten.

Catharina Roos, vice ordförande Stockholms Handelskammare, VD för Co-drivers.

Per Unckel, riksdagsledamot och före detta utbildningsminister.

Källor

Direktiv till Utredning (Ju 2002:06) om icke vinstutdelande aktiebolag.
Stockholm: Justitiedepartementet, 2002 (Dir 2002:30).

Ekelund, Mats, *Därför behövs ett institut för kvalitetsgranskning av den svenska skolan*. Stockholm: Svenskt Näringsliv, maj 2002.

Ekholm, Mats & Lindqvist, Ulla, *Betygssättningen vid 18 fristående skolor : sammanfattande rapport från granskning 2001*. Stockholm: Skolverket, september 2002.

Emilsson, Peje, "Tjäna pengar på skattepengar?" i *Svensk Tidskrift* nr 6, 2001.

Ericsson, Ulla, *Föräldrar med barn i friskola och kommunal skola*. Stockholm: Svenskt Näringsliv, (Rapport december 2001).

"Friskolor ger dyr skola", i *Blekinge Läns tidning*, 11 jan 2001, läst på <www.lararforbundet.se>.

Folcker, Annika, "Överskott en nödvändighet", i *Dagens Nyheter*, 21 okt 1999.

Forsberg, Birgitta, "Ett skolexempel", i *Veckans Affärer*, 15 okt 2001.

Fredander, Birgitta, "Fristående grundskolor : 2001". Stockholm: Skolverket, 2001 (Dnr 2001:3925).

Fölster, Stefan, *Högre tillväxt med privat drift*. Stockholm: Svenskt Näringsliv (Rapport mars 2002).

Gripenberg, Pia & Jällhage, Lenita, "Skolan som vinstmaskin/del 1 : skola på väg till börsen", i *Dagens Nyheter*, 5 nov 2000.

– & Jällhage, Lenita, "Skolan som vinstmaskin/del 2 : krävande barn kan kastas ut", i *Dagens Nyheter*, 7 nov 2000.

– & Jällhage, Lenita, "Skolan som vinstmaskin/del 3 : internat sparar pengar åt skolan", i *Dagens Nyheter*, 8 nov 2000.

– & Jällhage Lenita, "Skolverket kan köra över kommunerna", i *Dagens Nyheter*, 5 nov 2000.

Halldestam, Marie, "Valfrihet ska ge vinst", i *Skolvärlden* nr 8/april 2002.

Holender, Robert, "Lärlösa skolan : här får eleverna själva bestämma vad de ska göra", i *Expressen*, 24 aug 2001.

Holmqvist, Anette & Lindham, Elisabeth, "En friskola av fem missköts", i *Aftonbladet*, 6 mars 2002.

Håkansson, Maith, "Stor efterfrågan på alternativ utbildning : allt fler vill starta fristående skolor", i *Skolvärlden*, 26 apr 2001.

Johansson, Anne, "Förslag om begränsad vinst för skolor saknas", i *Göteborgs-Posten*, 7 nov 2001.

Johansson, Arne, "Nya friskolor skapar oro och kaos", i *Offensiv*, 23 maj 2002, se <http://www.socialisterna.org/offensiv/arkiv/500/friskolor_kista.html>.

Johnson, Anders, *Är det någon vinst med vinsten?* Stockholm: Svenskt Näringsliv (Rapport okt 2001).

Jällhage, Lenita, "Vinstdrivande friskola synas", i *Dagens Nyheter*, 10 nov 2000.

–, "Profil och rykte styr valet av skola", i *Dagens Nyheter*, 30 okt 2001.

"Kunskapsskolan : årsredovisning och koncernredovisning för räkenskapsåret 2000-07-01 – 2001-06-30." Stockholm: Kunskapsskolan i Sverige AB, 2001.

Kvalitetsredovisningar för Kunskapsskolan i Täby, Norrköping och Tyresö. Stockholm: Kunskapsskolan i Sverige AB.

Landskrona Direkt, "Etablering av friskola överklagas", 4 jan 2002, se <www.landskronadirekt.com>.

Likvärdiga villkor? : slutbetänkande av Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående grundskolor. Stockholm: Fakta info direkt, 1999 (SOU 1999:98).

Lindberg Elmgren, Susanne, *Den gemensamma skolan : LO:s ställningstagande angående kommunala skolor och "fristående" skolor.* Stockholm: LO, Enheten för näringspolitik och arbetslivsutveckling, 2001 (R: 2001:2), se, <www.lo.se/ung/arkiv/gemensamskola.pdf>.

Lindholm, Lisa, "Ekonomiska villkor för kommunala och fristående skolor : en jämförande studie." Stockholm: Friskolornas riksförbund, april 2002, se <www.friskola.se/valja/rapp1.htm>.

Linköpings kommun, *Kunskapsskolan vill starta friskola i Ekholmen.* Linköping: Kommunledningskontorets presstjänst 28 feb 2001.

Nätverket SOS, "S-fraktion protesterar mot nya partiprogrammet: Vi gör upp-
ror mot privatiseringar", i *Dagens Nyheter*, 22 dec 2000.

Olsson, Lova, "Ny form av aktiebolag ska garantera att pengarna stannar kvar i verksamheten", i *Svenska Dagbladet*, 23 feb 2002.

Orrenius, Anders, "Privata skolor : stora skillnader inom länet", i *Dagens Nyheter*, 16 aug 2001.

Pilkvist, Karin, "Tummen ner för fem nya friskolor : ynkligt, anser moderat om kommunstyrelsens beslut", i *Nerikes Allehanda*, 4 sept 2002.

Regeringens proposition 2001/02:35, "Fristående skolor." Stockholm: Sveriges riksdag, 2001.

Sandström, Mikael & Bergström, Fredrik, *Konkurrens bildar skola : en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna.* Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, 2001 (Ds 2001:12).

–, *En riktig skolpeng.* Stockholm: Näringslivets fond/Reforminstitutet, 2002.

Skolverket, *Kartläggning av elever i fristående skolor.* Stockholm: Skolverket, 2000 (Dnr 2000:686).

–, *Kommunernas yttranden om fristående skolor*. Stockholm: Skolverket, september 2001 (Best nr 01:662).

–, *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning : jämförelsetal för huvudmän*. Del 1: *Organisationer, personal, resultat*. Stockholm: Skolverket, 2002 (Skolverkets rapport 215).

Skolvärlden, "Marknad mättad i storstad", nr 8/april 2002.

SOU 1999:98, *Likvärdiga villkor? : slutbetänkande av Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående grundskolor*. Stockholm: Fakta info direkt, 1999.

SOU 2001: 12, *Fristående gymnasieskolor : hot eller tillgång? Slutbetänkande av Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående grundskolor*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, 2001.

("De fristående gymnasieskolorna : huvudmannaskap och ekonomisk vinst" kap 8 samt "Konkurrens på lika villkor", kap 6 i ovanstående SOU).

Sundell, Gunnar, "Örebro kan få ännu en friskola : affärsdrivande 'skolkoncern' vill etablera sig här", i *Nerikes Allehanda*, 10 maj 2000.

Svenska Dagbladet, "Förbud mot vinst från friskolor lätt att kringgå", 2 okt 2001.

Söderström, Lars & Lundbäck, Mattias, *Vinsten som drivkraft*. Stockholm: Industriförbundet, 2000.

Tidningarnas Telegrambyrå, "Friskoleförslag skjuter över målet", 8 nov 2001.

–, "Friskolor gör inga oskäligen vinster", 9 nov 2001.

Tillberg, Åsa, "Nu har du blivit lönsam, lille vän", i *Dagens Industri*, 31 jan 2001.

Tolgfors, Sten, *Skolan och vinstintresset*, motion till riksdagen 2001/02:Ub291

Ullmin Robert, "Här är skolan där alla vill börja : Tomelilla lockar elever från hela Skåne", i *Kvällsposten*, 21 feb 2002.

Utbildningsdepartementet, "Kartläggning av utvecklingen av de fristående gymnasieskolorna." Pressmeddelande, 21 feb 2001.

Veckans Affärer, "Special: Privatisering – ett skolexempel", 15 okt 2001.

Wischman, Marika, "Stockholms nya friskolor : skolor på friarstråt", i *Expressen*, 16 april 2000.

Zakai, Hanna & Fagerlund, Charlotte, "Lägre klass på friskolorna : nu krossas myterna om 'superskolorna'", i *Expressen*, 26 sept 2001.

Äntligen 18! : 2002. Stockholm: Svenskt Näringsliv, 2002.

Intervjuer:

Anders Hultin, VD Kunskapsskolan, 2 okt 2002.

Carina Franzén, lärare Nyköping, 11 okt 2002.

Gabriella Pierrou, lärare Nyköping, 11 okt 2002.

Per-Arne Sterner, rektor Nyköping, 11 okt 2002.

Catharina Roos, styrelseledamot för Stockholms Handelskammare, 14 okt 2002.

Peje Emilsson, ägare, 17 okt 2002.

Tomas Ekholm, skolchef Skärholmen, 21 okt 2002.

Lena Rockberg, lärare Skärholmen, 21 okt 2002.

Hemsidor:

<www.prv.se>

<www.kunskapsskolan.se>

<www.skolverket.se>

<www.regeringen.se>

<www.svensktnaringsliv.se>

<www.reforminstitutet.nu>